

ПРЕЗИДЕНТ ГОВОРИТЬ! НОВОРІЧНІ ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ PR, РИТУАЛ, РАЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС (ЧАСТИНА 2: В. ЯНУКОВИЧ, П. ПОРОШЕНКО, В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ)

THE PRESIDENT SPEAKS! NEW YEAR'S SPEECHES OF THE PRESIDENTS OF UKRAINE: POLITICAL PR, RITUAL, RATIONAL DISCOURSE (PART 2: V. YANUKOVYCH, P. POROSHENKO, V. ZELENSKY)

У статті досліджується пострадянський феномен – новорічні звернення президентів, які транслюються опівночі. В умовах медіатизації політичного дискурсу вони перетворюються з ритуалу на політичне шоу. Відзначено, що новорічні звернення містять ознаки політичного PR (зв'язки з громадськістю), ритуалу й раціонального політичного дискурсу. Аргументовано, що в новорічних зверненнях проявляються дискурсивні маніпуляції з минулим і майбутнім, намагання підмінити сучасність образами минулого-майбутнього. Їх мета – нав'язати громадській думці уявлення щодо стану «транзитності» українського суспільства. У другій частині презентовано результати емпіричного дослідження текстів новорічних звернень президентів України В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського. Аналіз новорічних звернень Президентів України дає змогу побачити спроби підмінити теперішнє громадян України минулим-майбутнім, штучно створивши переживання тимчасовості. Сучасне суспільство в політичному дискурсі позначається терміном «постсоціалістичне», його позитивний образ не сформовано. У новорічних зверненнях сучасність постійно відтермінується: створюється ілюзія, що «справжнє життя» чекає індивідів у майбутньому. Суспільству нав'язується пропозиція відмовитися від ідентифікації себе з власним теперішнім буттям. Справжніми визнаються лише проєкції образів «іншого» індивіда, «іншого» суспільства, спрямовані в минуле та/або майбутнє.

Визначено, що дискурс новорічних звернень президентів відповідно до їхніх ідеологічних прерференцій реконструює минуле, конструює майбутнє, а основна ідеологема всіх без винятку президентських звернень полягає в деконструванні сучасності українського суспільства. Однією з ознак завершення перехідного стану суспільства може стати відмова від новорічних звернень голови держави як рудименту радянського ритуалу та пострадянського політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, перехідне суспільство, новорічні звернення,

ритуал, політичний PR, раціональний дискурс, генералізований «Інший».

The article is devoted to the post-Soviet phenomenon – New Year's speeches of presidents, which are broadcast at midnight. In the context of mediatization of political discourse, they turn from a ritual into a political show. It is noted that New Year's speeches contain signs of political PR (public relations), ritual and rational political discourse. It is argued that the New Year's speeches show discursive manipulations with the past and the future and attempts to replace the present with the images of the past and the future. Their goal is to impose the state of "transit" of Ukrainian society. The second part of the research presents the results of an empirical study of the texts of New Year's speeches of the Ukrainian presidents V. Yanukovich, P. Poroshenko and V. Zelensky. The analysis of the New Year's speeches of the Presidents of Ukraine allows seeing attempts to replace the present of the citizens of Ukraine with the past-future, artificially creating an experience of temporality. Modern society in political discourse is denoted by the term "post-socialist", its positive image has not been formed. In New Year's speeches, modernity is constantly postponed: the illusion that "real life" awaits individuals in the future is created. The society is forced to refuse to identify themselves with their own present existence. Only projections of the images of "another" individual, "another" society, directed to the past and / or the future, are recognized as valid.

It has been determined that the discourse of the New Year's speeches of presidents in accordance with their ideological preferences reconstructs the past, constructs the future, and the main ideology of all, without exception, presidential speeches is to deconstruct the present of Ukrainian society.

One of the signs of the end of the transitional state of society may be the rejection of the New Year's speeches of the heads of state as a rudiment of Soviet ritual and post-Soviet political discourse.

Key words: political discourse, transitional society, New Year's speeches, ritual, political PR, rational discourse, generalized "Other".

УДК 316.45-057.341:659.4(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.6>

Яковлев Д.В.

д.політ.н., професор,
декан факультету психології, політології
та соціології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Шамша І.В.

к.філос.н., доцент кафедри філософії
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Яковлева Л.І.

к.політ.н.,
доцент кафедри регіональної політики
та публічного адміністрування
Одеський регіональний інститут
державного управління
Національної академії державного
управління при Президентіві України

Постановка проблеми. У новорічну ніч 2018 року глядачі одного із загальнонаціональних телевізійних каналів не побачили звернення чинного Президента України П. Порошенка. Натомість їх чекав політичний сюрприз – за декілька хвилин до опівночі ритуал новорічних звернень було порушено іншим. Актор і шоумен В. Зеленський заявив, що прийняв рішення брати участь у прези-

дентській виборчій кампанії [20]. Відбулася символічна заміна в політичному дискурсі, яку незабаром було втілено в реальність. Ця маніпуляція з новорічним зверненням Президента як ритуальним жанром політичного дискурсу засвідчує не лише політичну значущість дискурсивного моделювання подій. Віддзеркаленням конституційних реалій парламентсько-президентської республіки, напевно,

могло б стати новорічне звернення Голови Верховної Ради України. Передусім ідеться про вагомість дискурсивних маніпуляцій із минулим і майбутнім як засобу формування політичних переконань.

Святкова атмосфера родинного свята зумовлена потужним часовим фактором. Новий рік – це перехід від старого року до нового, від минулого до майбутнього. Саме тому часовий аспект завжди відчувається у святковій атмосфері й часто згадується в новорічних зверненнях президентів України.

Концептуалізація часу – це невід’ємний складник новорічних звернень. Згадування минулого та майбутнього в межах певної концептуалізації часу в новорічних зверненнях Президента може впливати на уявлення щодо соціальної, економічної та політичної реальності, яке формується в політичному дискурсі [16, с. 63].

Створення привабливого образу майбутнього та реконструкція минулого відповідно до панівної ідеології посилюють уявлення щодо перехідного стану суспільства. Сучасність позначається терміном «постсоціалістичне», щодо нього не формується чітких уявлень. Створюється ілюзія, що «справжнє життя» нас чекає лише в майбутньому. Ідентифікація себе з власним теперішнім буттям. Справжніми визнаються лише проєкції образів «Іншого» індивіда, «іншого» суспільства, спрямовані в минуле та/або майбутнє. Як приклад наведемо цитату В. Зеленського: «Це має стати нашою національною ідеєю... Заради майбутнього своєї країни. Тому що ми представляємо його однаково: це успішна квітуча країна, де немає війни» [18]. Фактично індивіди позбавляються права вибору. Вони можуть лише спостерігати за маніпуляціями з минулим і майбутнім. Натомість «вибір потребує не лише «диктатора», який обирає, але й осмислення історичного контексту, причин і наслідків того чи іншого вибору в умовах історичного роздоріжжя, на якому перебуває суспільство» [10, с. 129].

Незважаючи на те що тексти готуються спічрайтерами, відповідальність за них несе особисто Голова держави; саме вона/він публічно виступає перед масовою аудиторією у форматі «політик – суспільство», «Я – генералізований Інший». У новорічному зверненні президентів грають роль Значущого Іншого для суспільства.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити пострадянський феномен – новорічні звернення президентів, які транслюються опівночі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний дискурс допомагає проєктувати майбутнє [4], конструює образи

та видовища [5], створює та використовує метафори, якими ми буквально живемо [11]. Важливо відзначити, що політичний дискурс реконструює минуле [12] і публічно презентує владу як авторитет, здатний передбачати майбутнє [6]. Можна стверджувати, що політичний дискурс новорічних звернень президентів спрямований на 1) реконструкцію минулого; 2) конструювання майбутнього; 3) деконструкцію сучасного образу українського суспільства.

Звернення голів держав належать до ритуального жанру політичного дискурсу: вони циклічні (повторюються щороку в новорічну ніч), супроводжуються відповідною атрибутикою, створюються з визначеною метою та мають обов’язкові структурні елементи. Презентація минулого та майбутнього в них викликає особливий інтерес дослідників у постсоціалістичних країнах, які знаходяться між авторитарним минулим і демократичним майбутнім: «Саме момент виступу (кінець старого і початок нового року) робить уявлення щодо минулого та майбутнього в новомодних зверненнях глави держави надзвичайно цікавим для аналізу компонентом дискурсу» [16, с. 63].

У постсоціалістичних країнах міждисциплінарні дослідження новорічних звернень Президентів концентрують увагу на ритуальному характері політичного дискурсу [21; 8], презентації образів минулого та майбутнього [16], засобах і прийомах мовного впливу.

У контексті сучасного політичного дискурсу маніпуляції образом «Іншого» за допомогою апеляції до минулого та майбутнього з метою модифікації картини політичного світу в новорічних зверненнях забезпечуються відповідними вербальними засобами (риторичними прийомами, технікою побудови виступів) і технологічними новаціями в діяльності мас медіа (монтаж, спецефекти, віртуальна реальність тощо).

Фальсифікації сучасності через створення ідеологізованих конструкцій «героїчного минулого» та «світлого майбутнього», маніпуляції відповідними образами «Іншого» були характерною ознакою новорічних звернень радянських часів.

Серед усіх президентських виступів вплив новорічного звернення на громадську думку є найбільш інтенсивним. Воно є локалізованим у часі, емоційним (через святковість і символічність моменту), стереотипним, масовим. У новорічній промові Президента також є природним використання інклюзивного займенника, що виглядає штучним в інших видах промов. Наприклад, «ми» на Новий рік означає всіх громадян, включно з Президентом та владою, тоді як «ми» під час звітів, інших привітань, звернень і промов передбачає екс-

кляузливну інтерпретацію – представники влади без суспільства [3, с. 239].

Усе це створює особливу єдність між адресантом та адресатом [7]. Слова в новорічному зверненні набувають перформативного характеру [15].

Перформативне висловлювання може не тільки передавати інформацію щодо фактів, а й воно призначене для того, аби створювати їх [1]. Новорічне привітання конструює образ адресата, використовуючи апеляції до минулого та майбутнього [9].

Корпус текстів для аналізу в другій частині дослідження складається з трьох підкорпусів:

- новорічні звернення Президента України В. Януковича у 2011, 2012 та 2013 роках;
- новорічні звернення Президента України П. Порошенка з 2014 по 2019 роки.

Також проаналізовано текст першого новорічного звернення Президента України В. Зеленського у 2020 році.

Поверненням до традиційного пострадянського формату в новорічних привітаннях характеризуються промови В. Януковича. Від важкого минулого до щасливого майбутнього. Зокрема, у привітанні з 2011 роком він зазначає: «... нам вдалося основне – переламати ситуацію, перебороти безнадію. Тепер нас чекає наступний 2011 рік! Рік 20-річчя Незалежності України. Це буде період, коли ми здобудемо міцний фундамент усіх, тих змін і перетворень, які ми разом задумали, яких ми чекали, і яких добивалися, йдучи до нашої спільної перемоги» [19]. «Ми закладемо в році, що надходить, основу благополуччя для кожної сім'ї і для кожної людини в Україні. 2011 стане важливим кроком до добробуту, бо наші чесні працюючі люди заслужили гідного життя, бо наші діти варті мати щасливе дитинство і радісне майбутнє, бо наші батьки, старші друзі, які будували Незалежність, створювали багатство нашої країни, мають право на те, щоб осінь і зиму свого життя провести в теплі, повазі, достатку. А тому наступний рік ми всі разом будемо багато працювати, щоб так сталося» [19].

У привітанні з 2013 роком В. Янукович знову зосереджується на планах і завданнях для майбутнього. «Наступний, 2013 рік, повинен стати роком розвитку та соціальної справедливості. Усі гілки влади мають забезпечити максимальний соціальний ефект від економічного зростання та правових перетворень. Початок роботи оновленого складу Верховної Ради та Уряду відкриває можливості для конструктивної співпраці усіх провідних політичних сил задля розбудови України. Головним принципом нашої зовнішньої політики має стати відстоювання національної гідності. А ключовою відповіддю на нові виклики світової економічної кризи – злагода та згуртованість україн-

ського народу. Упевнений, ми здатні об'єднатися заради нашого спільного щасливого майбутнього» [14].

Повернення до сучасності відбувається в новорічному зверненні П. Порошенка. Вітаючи «дорогих, рідних співвітчизників» із 2015 роком, після подій «Революції Гідності» (2013–2014 рр.), анексії Криму, початку збройного конфлікту на Донбасі та виборчих кампаній, V Президент України наголошує на сучасних викликах.

У його зверненні йдеться про сучасність, практично відсутні маніпуляції минулим-майбутнім, порівняно з виступами інших президентів. Водночас у привітанні з Новим роком, який настає «тут і зараз», Президент згадує рік, який пройшов, – минуле, яким можна пишатися. І від цього відразу ж, без зупинки на теперішньому, перекидається «місток» до майбутнього – ми виграємо (майбутній час) цю війну. Уже в цьому виступі практично в чистому вигляді минуле-майбутнє витісняють теперішнє.

«Рік, що минає, був найважчим за останні сім десятиліть, з 45-го року. Лютий ворог зазіхнув на наші життя, територію, свободу, незалежність. Та вся країна – від малого до старого – стала на захист Батьківщини. Цю Вітчизняну війну ми обов'язково виграємо, бо вона для нас – справедлива. На нашому боці – правда! З нами – Бог!» [13].

Він постійно використовує теперішній час: «вшануймо пам'ять воїнів», «Я дякую кожному...», «Пишаюся», «Сьогодні ж бажаю всім нам насамперед довгоочікуваного, тривалого миру» [13].

Не дарма у зверненнях П. Порошенка слово «ми» зустрічається тричі, слова «Україна, вітчизна» 7 разів, а апеляція до майбутнього – «буде» лише 4 рази. Це зовсім небагато порівняно з іншими зверненнями. Наприклад, у Л. Кравчука «Україна, держава» зустрічається 20 разів, «ми» – п'ятнадцять згадувань. У Л. Кучми лише слово «держави» згадується 7 разів, а В. Янукович 10 разів говорить «ми» [17].

Як і в разі зі зверненнями В. Ющенко апеляція до сучасності є характерною ознакою першого виступу П. Порошенка. У подальших виступах він знову повертається до традиційної моделі маніпуляцій і підміни минулим-майбутнім сучасності, створення привабливого образу «Іншого» в минулому та майбутньому, сприйняття сучасності лише як перехідного етапу. Саме тому виникає відчуття «штучності» такого роду звернень, їх маніпулятивного характеру: «Мабуть, ніколи раніше в публічних телевізійних виступах Порошенко не відчувалося такого значного впливу політтехнологів, як у нинішніх вітанях ... цей образ не потребує компенсування,

та й навіть доповнення, за допомогою маніпуляцій із антуражем, музичним супроводом, масовкою тощо. Виходить не те що нещиро – штучно, абсолютно штучно» [2].

Щодо новорічного звернення В. Зеленського, то воно увійде в історію завдяки тому, що Президент уперше звертається із запитаннями до громадян. «У промові Зеленського зустрічається 58 знаків питання. В інших промовах – жодного», найуживаніше слово у В. Зеленського – «хто?» [17].

Загалом образи минулого та майбутнього є основою всіх новорічних звернень Президентів України. Це цілком природно для цього свята. Але спільною проблемою всіх звернень (окрім перших звернень В. Ющенко та П. Порошенка) є маніпуляції образом минулого-майбутнього задля відвертання уваги від сучасного, теперішнього буття індивіда.

Висновки з проведеного дослідження.

Протягом досліджуваного періоду (2015–2020 роки) новорічні звернення президентів трансформувалися з ритуальних промов, які зачитували «з папірця», на справжні вистави з використанням елементів телевізійного шоу. Політичний дискурс став медіатизованим. Натомість сутність новорічних привітань президентів у досліджуваній період принципово не змінилася. Через створення тимчасових паліативів (конструювання ідеологізованого образу минулого-майбутнього) фальсифікувати сучасність, відвернути увагу громадян від «теперішнього» стану українського суспільства. Поступово відбувається фіксація перехідного стану суспільства, яке має жити минулим і майбутнім, а не сьогоднішнім. Українське суспільство опинилося в стані «застиглого» теперішнього, назва якого все ще потребує префіксу «пост».

Практики маніпулювання образом «Іншого» в новорічних зверненнях В. Януковича, П. Порошенка та В. Зеленського значно посилілися завдяки розвитку новітніх комунікативних і медійних технологій.

За результатами аналізу новорічних звернень президентів України В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського як важливого складника політичного дискурсу зробимо висновки:

1) на тлі маніпуляцій образом «Іншого» в новорічних зверненнях усіх президентів України варто відзначити, що у двох привітань теперішнє присутнє, а про «перехідний» стан суспільства не згадується. Мова про звернення Президента В. Ющенко у 2005 році (за рік після «Помаранчевої революції») та Президента України П. Порошенка у 2014 році (після «Революції Гідності», анексії Криму тощо). У цих зверненнях порівняно з іншими варто відзначити намагання жити «тут і тепер», позбутися статусу «перехідності» й, відповідно,

намагання уникати маніпуляцій образом «Іншого»;

2) на сучасному етапі з'явилися технологічні можливості для створення нової якості репрезентації новорічних звернень у мас медіа. Як приклад наведемо звернення Президента В. Зеленського, яке більше нагадувало телевізійне шоу, аніж офіційну промову голови держави. Висловлюємо сподівання, що потужні технологічні можливості мас медіа будуть використовуватися задля уникнення мови ненависті та стануть на заваді поширенню негативних стереотипів у сприйнятті Іншого.

Підсумовуючи дослідження новорічних звернень президентів України від Л. Кравчука до В. Зеленського, відзначимо таке. В Україні сформувалася модель новорічного привітання, яка складається з декількох елементів і дає змогу маніпулювати образом «Іншого» в конструюванні минулого-майбутнього. У новорічних зверненнях президентів використовується такий порядок: мрії в минулому про Незалежність (згадується в промовах президентів Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, П. Порошенка); перехідний етап від минулого до майбутнього, який характеризується невизначеністю, боротьбою, бідністю та іншими негативними явищами (згадується у виступах Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, В. Януковича, П. Порошенка); подолання кризи та щасливе життя в майбутньому (це спільна риса всіх без винятку новорічних звернень).

Значення новорічного звернення голови держави як частини раціонального політичного дискурсу полягає у сприянні миру й уникненні конфліктів у суспільстві, профілактиці поширення негативних стереотипів і зосередженні уваги на теперішньому стані українського суспільства. Натомість новорічні звернення президентів як складник політичного дискурсу уникають раціонального аналізу, фіксують увагу на маніпулюванні минулим і майбутнім. У зв'язку із цим виникає питання: «А чи не варто відмовитися від цих звернень?» Можливо, однією з ознак завершення перехідного стану українського суспільства стане відмова від пострадянської традиції новорічних президентських звернень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Austin J. How to Do Things with Words. 2nd edition. Sbisà, Marina and Urmson, J.O. (eds.). Cambridge, MA : Harvard University Press, 1975.
2. Бахтеев Б. Привітання Президента: що було не так?. *Детектор медіа*. 2018. 16 січня. URL: <https://detector.media/infospace/article/133735/2018-01-16-privitannya-prezidenta-shcho-bulo-ne-tak/> (дата звернення: 25 лютого 2020).
3. Даниэль М. Является ли инклюзив местоимением первого лица? (терминологический экскурс в типологической перспективе). *Языки мира, типология, уралистика. Памяти Т. Ждановой*.

Москва, 2002. С. 238–256. URL: <http://www.philol.msu.ru/~otipl/new/main/articles/daniel/Daniel%20Inclusive.pdf> (дата звернення: 21 лютого 2020).

4. Dunmire P. Projecting the future through political discourse. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2011.

5. Edelman M. Constructing the political spectacle. Chicago : University of Chicago Press, 1998.

6. Fairclough N. Analyzing discourse: Textual analysis for social research. London : Routledge, 2003.

7. Hart Ch. Discourse, grammar and ideology: functional and cognitive perspectives. London : Bloomsbury, 2014.

8. Кондратенко Н. Новогоднее обращение как ритуальный жанр политического дискурса: макроструктурные компоненты и средства их выражения. *Труды Международной конференции «Диалог 2007»*. Москва, 2007. 02–306.

9. Kopytowska M. Mediating identity, ideology and values in the public sphere: towards a new model of (constructed) social reality. *Lodz Papers in Pragmatics. Special issue on Mediating identity, ideology and values in the public sphere*. 2015.

10. Kroytor A., Yakovlev D., Aleksentseva-Timchenko K. “Apostles” of indoctrination: ideological peculiarities of representation of religious choice of Ukraine in the system of secondary education (based on analysis of expert interviews). *The Ideology and Politics Journal*. – *Ideology and Education in Post-Soviet Countries*. 2019. Issue № 2 (13). P. 127–146. URL: <https://ideopol.org/wpcontent/uploads/2019/12/> (дата звернення: 17 лютого 2020).

11. Lakoff G., Johnsen M. Metaphors we live by. London : University of Chicago Press, 2003.

12. Martin J.R., Wodak R. (2003). Introduction. *Re/Reading the Past: Critical and Functional Perspectives on Time and Value* / J.R. Martin, R. Wodak (eds.). Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. P. 1–6.

13. Новорічне звернення Президента України. *YouTube*. 2015. 1 січня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H5FXB-YKRw4> (дата звернення: 25 лютого 2020).

14. Новорічне звернення Президента України Віктора Януковича 2013. *Офіційний сайт Посоль-*

ства України при Святому престолі (Ватикан). 2013. 2 січня. URL: <https://vatican.mfa.gov.ua/news/9423-novorichne-zvernennya-prezidenta-ukrajini-viktora-janukovicha>.

15. Ottoni P. John Langshaw Austin and the Performative View of Language. *DELTA*. 2002. Vol. 18, № 1. P. 117–143. URL: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-44502002000100005&lng=pt&tlng=pt (дата звернення: 23 лютого 2020).

16. Пинелли Э. Представление прошлого и будущего в новогодних обращениях: на материале поздравлений В. Путина. *Rhema*. Москва, 2018. № 2. P. 62–82.

17. Про єдність різними словами: контент-аналіз новорічних промов президентів. *Факт: факти, аналітика, коментарі, тенденції*. 2020. 4 січня. URL: <https://fact.org.ua/1657-pro-yednst-rznimi-slovami-kontent-analz-novorichnih-promov-prezidentv.html> (дата звернення: 25 лютого 2020).

18. Що побажав В. Зеленський українцям у Новому році: повний текст та відео емоційного звернення президента. *Znaj.ua*. 2020. 1 січня. URL: <https://znaj.ua/politics/286481-shcho-pobazhav-zelenskiy-ukrajincyam-u-novomu-roci-povniy-tekst-ta-video-emoцийного-zvernennya-prezidenta> (дата звернення: 25 лютого 2020).

19. ТСН. Новорічне привітання Президента України В. Януковича з 2011 р. *ТСН*. 2010. 1 січня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/yanukovich-privitav-ukrayinciv-z-novim-rokom.html> (дата звернення: 25 лютого 2020).

20. Українська правда. Зеленський оголосив про похід в Президенти. *Українська правда*. 2019. 1 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/01/1/7202742/> (дата звернення: 24 лютого 2020).

21. Варавкіна В. Новогоднее обращение главы государства: жанровая специфика и лингвокогнитивное моделирование образа адресата. Омск, 2019.

22. Яковлев Д. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (23). Ч. 2. С. 157–163.

23. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences? *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. № 2 (4). P. 582–608.